

Verbeek, J. E., *'Menniste paus'. Samuel Muller (1785-1875) en zijn netwerken* (Dissertatie Leiden 2005, Hilversum: Verloren, 2005, 363 blz., €33,-, ISBN 90 6550 860 0).

Geschiedschrijving heeft aan het ontstaan der doopsgezinden in de zestiende eeuw ruime aandacht geschonken. Hun exclusieve optreden en de vervolgingen die zij moesten verduren, schonk historici materiaal een aangrijpend drama te schilderen. Andere perioden kwamen minder aan bod. Het vergt van de onderzoeker moed een thema uit de burgerlijke negentiende eeuw te kiezen. Voor doopsgezinden in Nederland was dat een tijd van consolidatie. Het was een pauze tussen het elan van de Verlichting met doopsgezinde initiatieven (Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en Teylers Stichting) enerzijds en anderzijds de theologie der Modernen die na 1860, met Samuel Mullers opvolger S. Hoekstra, doorbrak. Nadat de hoogleraren Gerrit Hesselink (1755-1811) en Rinse Koopmans (1770-1826), kinderen van de Verlichting, hadden uitgediend aan het seminarium te Amsterdam, trad Samuel Muller aan, die er van 1827 tot 1856 de scepter zwaaide. Zijn bijnaam, de Paus, verraadt hoe hij de in 1811 ontstane Algemene Doopsgezinde Sociëteit beheerste. Nadat hij in 1814 predikant van de machtige, uit twee groepen samengevoegde Amsterdamse gemeente was geworden, zette hij zijn loopbaan in 1827 voort als hoogleraar van het seminarium. Bij zo'n nieuwe eenheid hoort een samenbindende persoonlijkheid. Temidden van de autonome doopsgezinde gemeenten die aan predikanten gelegenheid boden hun overtuiging ongehinderd te volgen, stond Samuel Muller pal om een eensgezinde koers, de zijne, uit te zetten. Zijn gefrustreerde jeugd als weeskind uit een Duits en onaanzienlijk milieu maakte hem ambitieus. Overijverig om zich tussen de voorname doopsgezinde families van Amsterdam op zijn gemak te voelen, gedroeg hij zich doorgaans hoekig. Zijn geringe waardering voor anderen gaf gemakkelijk aanleiding tot conflicten.

Aangezien Samuel Muller geen theologisch werk van belang naliet, heeft de auteur, na hoofdstukken over Mullers jeugd in Krefeld en zijn studie, over zijn predikantschap in Zutphen en Zaandam, gekozen voor een beschrijving van zijn functioneren in de doopsgezinde gemeente van Amsterdam, van zijn hoogleraarschap en van de veranderingen in de samenwerking met de remonstranten. Dan volgt een hoofdstuk waarin Muller in een vreemde spagaat terecht komt. Als verdediger van het doopsgezind prestige voelt hij zich geroepen zijn door hem zelf geringschatte leermeester Gerrit Hesselink tegen aanvallen van derden in bescherming te nemen. Muller kon Hesselink, eclectisch wijsgeer, fysico-theoloog, voorstander van historisch-grammaticale analyse van de bijbel, bekroond publicist, patriots lid van de vroedschap en bestuurder van de stadsarmscholen, bij een terugblik op zijn studietijd nog maar weinig waarderen. In een tijd waarin het gevoel sterker accenten kreeg dan de rede, het klimaat nationaler en de burgerij behoudender werd, verwijderde Muller zich steeds verder van zijn leermeester. Hij stak dat op de van hem bekende laatdunkende wijze niet onder stoelen of banken. Maar

zodra Hesselink werd aangevallen op zijn rationalisme, spande Muller zich in om het doopsgezinde vaandel hoog te houden. Zijn positie was meer organisatorisch ingekleurd dan theologisch, meer op prestige gericht dan op helderheid in opvatting, hetgeen blijkt uit hoofdstukken waarin de auteur de polemiek met de predikanten J. H. Halbertsma en Jan de Liefde beschrijft. De eerste blijft Muller te veel in het spoor van de Verlichting, de ander een eigenzinnig adept van het piëtisme. De volgende vier hoofdstukken handelen over wat in de titel ‘netwerken’ worden genoemd: Mullers relaties met de Engelse baptisten – over hun verschillen –, met Duitse theologen – over de geschiedenis der mennonieten –, zijn inspanningen om de doopsgezinden voor hun zendingsorganisatie te interesseren en zijn aandeel in het Nederlands Bijbelgenootschap. Ik aarzel of men hier het moderne begrip netwerk kan gebruiken, omdat niet duidelijk wordt dat we met een ‘netwerker’ of een ‘netwerkorganisatie’ te maken hebben. Wellicht behoort die terminologie bij een ‘vlot geschreven historische biografie’, zoals de achterflap aanbeveelt? Moet men daar het soms slordige gebruik van de Nederlandse taal eveneens aan toerekenen?

De auteur verdient zeker waardering voor het feit dat zij uit het vele, niet altijd diepgravende materiaal, een beeld heeft geschetst van deze negentiende-eeuwse, hardwerkende zuurpruim. Ik had het Muller gegund wanneer hij in zijn eerste levenskring, zijn gezin en zijn vrienden, ruimer aan bod was gekomen. Dat had zijn persoonlijkheid van een andere kant laten zien. Eén van zijn vele kinderen schreef ‘vol lof en dankbaarheid (te zijn) voor de gift van zulk een Vader.’ Er zijn een paar zaken die ontbreken. Verwijzingen naar het *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (BLGNP) bijvoorbeeld. We lezen telkens over Muller en rijke doopsgezinde families. Hoe stond Muller in het verpauperde Amsterdam van zijn tijd, vraagt men zich af. Had hij als predikant niet te maken met de armen en wezen in zijn gemeente? Monterde hij in zijn preken net als zijn vriend, de remonstrantse predikant Nicolaas Swart, de armen op toch tevreden te blijven? Had hij geen deel aan de opbloeiende paternalistische filantropie? Bleef zijn interesse zo sterk naar binnen gericht als ons verteld wordt? Een breder verslag van de Amsterdamse context, van stad en gemeente, had het beeld scherper kunnen maken. Datzelfde geldt voor andere themata: Mullers aandacht ging uit naar de homiletiek. De bewering van de auteur dat deze in de kinderschoenen stond en dat Muller met zijn remonstrantse collega Des Amorie van der Hoeven pioniers op dat gebied waren, spoot niet met de ontbrekende publicaties hierover van beide professoren. Het laat de ontwikkeling uit de achttiende eeuw, van analytische preek naar synthetische methode buiten beschouwing. De Leidse hoogleraar Ewald Hollebeek (1719-1796), de remonstrantse hoogleraar Jan Konijnenburg (1758-1831) en de collegiant Jan Wagenaar (1709-1773) hadden in dat vak naam gemaakt. Muller kreeg op Hesselinks colleges Wagenaars *Zeven Lessen over het verhandelen der Heilige Schrift* (1752) aanbevolen. De opmerking van Muller dat hij de colleges van Konijnenburg (diens *Lessen over het leeraarsambt* verscheen in 1802 tijdens Mullers studie) niet mocht volgen, strijdt met de goede samenwerking tussen beide seminaria, onder andere met het beluisteren van elkanders proefpreken.

Een analyse van Mullers preekmethode had verhelderend kunnen werken. De, in het boek afwezige, opmerking uit een brief van Cornelis Westerbaan dat aan het diner in de Garnalendoelen na Mullers oratie (1827) de emeritus Konijnenburg door de doopsgezinde Kops werd bedankt voor zijn jarenlange inbreng (UBA Hss Ba 209g) had nog meer reliëf gegeven aan de onder Muller en Van der Hoeven slechter wordende relatie tussen beide broederschappen. Niet alleen door Mullers jaloezie, zoals de auteur in haar samenvatting benadrukt, maar omdat Konijnenburgs voorkeur voor de volwassenendoop bij Van der Hoeven werd vervangen door het stimuleren van de kinderdoop. Merkwaardig is dat geen woord wordt gewijd aan de viering van het honderdjarig bestaan van het doopsgezind seminarium (1835). De oppositie van de Friese predikant Marten Martens tegen de minachting voor zijn lofrede op deze kweekschool door de Amsterdamse regenten had pittige informatie kunnen verschaffen over Mullers opvattingen en over zijn solistisch manipuleren binnen de doopsgezinde sociëteit. Zo vraagt deze verdienstelijke dissertatie tegelijk het onderzoek op dit schaars ontgonnen terrein voort te zetten. Het beeld lijkt nog niet geheel compleet.

Simon Vuyk

Bakker, N., Dekker, R., Janssens, A., *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2006, 170 blz., €19,-, ISBN 90 6550 897 X).

Burgerschap en onderwijs staan de laatste jaren volop in de belangstelling. Zowel in de wetenschappelijke als de populaire pers wordt gediscussieerd over de vraag of burgerschapseducatie mogelijk en wenselijk is. Het onderwerp van het centraal schriftelijk eindexamen geschiedenis van het middelbaar onderwijs (VWO/HAVO) in 2006, getiteld 'Van kind tot burger. Volksopvoeding via het onderwijs in Nederland (1780-1920)' is dan ook niet van actualiteitswaarde ontbloot. Dit besef spreekt duidelijk uit het voorwoord van de bundel *Tot burgerschap en deugd*, waarin negen tot artikelen omgewerkte lezingen zijn opgenomen, die op de verschillende nascholingsconferenties voor geschiedenisleraren in het najaar van 2005 zijn gehouden. De ambities van deze bundel beperken zich echter niet tot voorlichting aan direct bij het eindexamen betrokken geschiedenisleraren. Behalve deze doelgroep beoogt de redactie namelijk een breder publiek te bereiken van docenten en studenten in het hoger onderwijs. Bovendien wil zij met deze bundel een bijdrage leveren aan het huidige debat over onderwijs en modern burgerschap.

Als kennismaking met het brede terrein van de geschiedenis van de negentiende-eeuwse volksopvoeding is dit zeker een geslaagde bundel. De bijdragen zijn afkomstig van specialisten die in de afgelopen decennia hun sporen hebben verdiend op het gebied van de negentiende-eeuwse historische pedagogiek dan wel de sociale of politieke geschiedenis van deze periode. Omdat vrijwel alle artikelen bewerkingen zijn van eerdere publicaties, bieden zij een goed overzicht van wat er in de afgelopen vijftig jaar is verschenen. Gerenommeerde, zo niet klassieke, dissertaties als die van Jan Lenders over de onderwijsvernieuwingsbeweging rond 1800, Bernard Kruithof over het burgerlijk beschavingsoffensief, Nelleke Bakker over pedagogische idealen in de negentiende eeuw en Ali de Regt over arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid passeren hier in vogelvlucht de revue. Ook onderzoek van recente datum is in deze bundel vertegenwoordigd. Naast een artikel van Arianne Baggerman en Rudolf Dekker over Otto van Eck, heeft Mineke van Essen een bijdrage geleverd op basis van het manuscript van haar onlangs verschenen *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800*. Behalve als terreinverkenning is deze bundel interessant vanwege de verschillende invalshoeken en disciplinaire benaderingen van het thema volksopvoeding. Het wordt vanuit onderwijssociologisch, historisch-pedagogisch, politiek- en sociaal-historisch standpunt belicht. Ook de problematiek van integratie van minderheden in het onderwijs komt aan de orde in een artikel van Pieter Boekholt over joden en hun positie in het onderwijs in de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze verscheidenheid aan invalshoeken geeft, samen met de variatie in gepresenteerd brongebruik, niet alleen een goede indruk van de rijkdom van het onderzoeksterrein, maar biedt ook tal